

Anja NIKOLIĆ-HOYT
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU, Zagreb

KULTURNE I POVIJESNE KOMONENTE ZNAČENJA RIJEČI

Namjera je ovoga rada da analizom konkretnoga primjera istakne potrebu da se u rječnički opis, kad god je to moguće, uključe kulturne i povijesne, dakle izvanjezično determinirane komponente značenja leksičkih jedinica.

I. Jezik i kultura

Jezik i kultura međusobno su dubinski isprepleteni: jezik se odvija u kulturi, a kultura se odražava u jeziku. Svaka kultura ima jezik i svaki je jezik prožet kulturom. Stoga je proučavanje nekog jezika uvijek i proučavanje kulture koja ga je izgradila. Veza između jezika i kulture očituje se u jeziku ponajviše na razini značenja, to jest u rječniku: kulturna su značenja, naime, velikim dijelom sadržana u jezičnicima, dakle su leksikalizirana. U leksičkome blagu nekoga jezika kultura se pojavljuje kao podrazumijevana pozadinska informacija o tradiciji, vjerovanjima odnosno svjetonazoru govornika toga jezika.

II. O sablaznoj sablasti

Namjera je ovoga rada da analizom konkretnoga primjera istakne potrebu da se u rječnički opis, kad god je to moguće, uključe kulturne i povijesne, dakle izvanjezično determinirane komponente značenja leksičkih jedinica. Naime, na primjeru međusobna značenjskog odnosa između riječi *sablaz* i *sablazan* nastojat ću pokazati da je zatečeno sinkronijsko stanje zapravo izraz prošlih suodnosa između dviju riječi.

U početku, naime, bijaše samo jedna riječ – *sablaz*, *sablazan*. I ta je riječ označavala i

sablazan, scandalum »Zaštiti me od svake zaside đavaoske, od sablazih«¹

i

¹ Kanižlić, *Bogoljubnost molitvena na poštenje privsete trojice* (1766:414).

sablast, phantasma »Ovo su dakle oni satiri iliti šumne sablazi (*koje narodi za bogove štimaše*)²

istovremeno. Prema (rječničkoj) građi sakupljenoj za ovaj članak, u drugoj polovici osamnaestoga stoljeća od riječi *sablaz* postaje nova riječ — *sablast*. Prvi se njome obilno služi V. Došen, a zatim je od njega preuzimaju pisci P. Kanižlić, Š. Peštalić i drugi. Kod Došena ona još znači isto što i *sablaz*:

i. scandalum: »Gdi ove dvi sablasti (*t. j. holost i bludnost*) pribivaju³

»Živinska činit dila, to je sablast prinemila⁴

»Svojoj ženi biti žena, to je sablast nagrđena⁵

i

ii. phantasmu: »(*Oružje ću primit*) da s nogu sablast skinem«

»(*Vitezovi*) da i sebe kripko brane, i sablasti dadu rane⁷.

U Kanižlića i Peštalića značenje riječi *sablast* ograničava se na njezino današnje prvo značenje, dakle na *sablast* kao prikazu, utvaru, sjen:

»(*Vračar*) prikaza caru jednu sablas na konju, zlatnom odićom zaogrjenu⁸

»Sunce jedna sablast ili nakaza naravi bilo bi, kada bi misto svitlosti razsipalo tmine⁹.

Budući da se Kanižlić prije 1768. godine (kada je tiskana Došenova *Aždaja*) služi samo riječju *sablaz*, a poslije te godine ima i *sablaz* (za sablazan) i *sablast*, može se misliti da je do semantičkoga razdvajanja između *sablazi* (sablazni) i *sablasti* (u književnosti) došlo u drugoj polovici osamnaestoga stoljeća:

i. do Došena *sablaz* znači:

a. sablazan, scandalum

b. sablast, phantasma

ii. Došen, *Aždaja* 1768 — nova riječ *sablast*, znači isto što i *sablaz*:

a. sablazan

b. sablast, prikaza

iii. Kanižlić, Peštalić i drugi:

sablast = phantasma, prikaza

sablaz = *sablazan*.

Osim navedenoga, za potpunije razumijevanje današnjega značenjskog odnosa između riječi *sablazan* i *sablast* valja naglasiti da se sablazan, poglavito u kršćan-

² Reljković, *Satir iliti divji čovik* (1779:17).

³ Došen, *Aždaja sedmoglava bojnim kopjem udarena i nagrđena*. (1768:22b).

⁴ Ibid. 73b.

⁵ Ibid. 107a.

⁶ Ibid. 10a.

⁷ Ibid. 11a.

⁸ Kanižlić, *Kamen pravi smutnje velike*. (1780:381).

⁹ Peštalić, *Utišenje ožalošćenih*. (1797:153).

skoj alegorijskoj književnosti, a potom, s unekoliko izmijenjenim konotacijama, i u renesansnoj profanoj alegoriji i u baroku – u renesansi, na primjer, Bludnost teži da se prometne u Ljubav – obično zamišljala u ljudskoj ili kojoj drugoj prilici, spojenih ljudskih i životinjskih osobina, dakle kao objektivizacija onoga što navodi na grijeh ili na kršenje čudorednih ili kakvih drugih propisa. Naime, iako je ljudski lik s razlikovnim atributima, koji personificira kakav apstraktni pojam, bio poznat i prije, vjerska se alegorija tom idejom služi poglavito za čudorednu pouku. Tako se, na primjer, u srednjovjekovnim ciklusima vrlina i porokā (koji opisuju niz sukoba: Čistoća protiv Bludnosti, Strpljenje protiv Srdžbe, Oholost protiv Poniznosti i drugo¹⁰) – Zavist, u obliku odvratne starice, odvrća od ljubavnoga para. Ovidije¹¹ pak opisuje Zavist kako se hrani zmijskim mesom, ima bolesno lice, razroke oči, trule zube, ispijeno tijelo i jezik s kojeg se cijedi otrov. U renesansnoj profanoj alegoriji Laž ima glavu ljepotice, ljuskavo tijelo napola prekriveno odjećom, a na nogama lavlje pandže.

S tim u vezi, riječi *sablazan* i *sablast* (kao mrska, ružna prikaza) mogle su biti sinonimi, ali je i svaka od njih mogla biti homonim, te je ponekad teško odrediti na što je pisac zapravo mislio: na *sablazan* (kao etičko zlo) ili na *sablast* (kao poučan alegorijski lik etičkog zla, sablazni). Tako će *sablazan* u nekih pisaca biti ono što danas zovemo *sablast* (dakle prikaza), baš kao što je i *sablast* mogla biti ono što zovemo *sablazan*:

»Piše, da se ukaza jedan čovik po smrti kakono jedna sablazan, imaše nozdrve i rep kakono u magarca, a ostali trup kakono medvjed.«¹²

Može se misliti da je do današnjega osnovnog (prvog) značenja riječi *sablast* došlo postupnim napuštanjem dimenzije ružnoga i nakaznoga koje je alegorijski lik poroka i mana, te izdvajanjem i osamostaljivanjem značenja *sablast* i kao prikaze ili utvare. *Sablast* je, naime, najprije bila prikaza koja pobuđuje na grijeh, potom ružna prikaza kao simbol opačine i grijeha, i napokon (ljudska) prikaza, utvara, sjen. Međutim, što se tiče današnjih implikacija prošlih suodnosa između dviju riječi, valja naglasiti da je drugo značenje riječi *sablast* (u uzorku obrade treće) danas, izvedeno iz povijesnoga (u uzorku je to drugo značenje) vremena sablazne sablasti, odnosno sablasne sablazni, to jest iz povijesno sinonimijske povezanosti dviju riječi.

Uzorak obrade natuknica *säblāzan* i *säblāst* u HR:

säblāzan ž **1.** ono što je zazorno jer je povezano s kršenjem čudorednih ili drugih društvenih propisa i navika; *javna* ~ **2. pov.** sablast **2**

säblāst ž **1.** prikaza, utvara, sjen **2. pov.** ružna prikaza, nakaza kao alegorijski lik etičkog zla, sablazni **3.** čudovište, rugoba

¹⁰ Prikaz duhovne borbe kreposti i mana, čest moralno-didaktički motiv u srednjovjekovnoj religioznoj književnosti (umjetnosti uopće), a i poslije, prema alegorijskoj poemi kršćanskoga pjesnika Prudencija (4. st.).

¹¹ Ovidije (*Met.* 2, 768 i dalje).

¹² Divković, *Besjede Divkovića svrhu evandolja nedeljnih priko svega godišta*. (1916:340b).

III. Kulturne i povijesne komponente značenja riječi

Na kraju, bez poznavanja određenih povijesnokulturnih specifičnosti neke govorne zajednice nerijetko je teško ili čak nemoguće točno protumačiti što pojedine riječi znače, u kakve odnose međusobno ulaze i slično. Zato opis leksičkih jedinica nekog jezika treba uključivati makar minimalno znanje o društvu i kulturi zajednice koja se tim jezikom služi.

Literatura

- Anić, V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1991.
Bratanić, M., *Rječnik i kultura*, Zagreb, 1991.
Hall, J., *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb, 1991.
Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1985.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb, 1954.
Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Matica srpska, Novi Sad, 1973.

THE CULTURAL AND HISTORICAL COMPONENTS OF WORD MEANING

Summary

Language and culture are deeply interwoven. The relationship between language and culture is most obvious at the level of meaning, i. e. in the dictionary: cultural meaning is most usually a part of linguistic meaning; it is lexicalized. Thus the description of lexical items in a particular language should involve at least a minimal knowledge of the society and culture of the community that uses that language. This paper focuses on two Croatian words, *sablast* 'phantom' and *sablazan* 'scandal', in order to show how their present semantic interrelationships are the result of their semantic interrelationships in the past.

*Ljestvica kreposti. Hortus deliciarum, XII. st.,
Bibliothèque nationale, Paris**

* Iz knjige *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. A. Badurina, str. 494.